

OBSERVAȚII ASUPRA CĂTORVA STUDII DE ONOMASTICĂ LITERARĂ ROMÂNEASCĂ

de

Adriana COSMA

Onomastica literară este un domeniu de graniță între lingvistică și literatură. Materialul investigat (numele proprii) este cules direct din operele literare, nu pe baza anchetelor de teren, ca în cazul cercetărilor de toponimie sau de antroponimie, și este analizat cu mijloacele lingvisticii. În general, studiile de onomastică literară focalizează fie o operă, fie un scriitor și sintetizează observații referitoare la conținutul semantic al numelor, la motivarea folosirii lor în text, la etimologia acestora, la particularitățile fonetice și grafice, ori aduc precizări de ordin stilistic. De asemenea, numele sunt analizate din punctul de vedere al structurii, fiind „descompuse” în unități minimale (temă, prefix, sufix).

Deși se consideră că bazele onomasticii literare au fost puse în 1926¹ prin studiul lui Garabet Ibrăileanu, *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale*, în România, onomastica literară se face simțită mai cu seamă în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, când studiile despre numele proprii din operele literare se vor înmulți. Majoritatea acestora se îndreaptă spre analiza antroponimelor din anumite opere în proză, mai rar spre toponime. Nu sunt lăsate la o parte nici operele în versuri sau operele genului dramatic, cu toate că numărul articolelor e mai mic. Constatăm, de asemenea, că autorii studiilor de onomastică literară preferă să abordeze operele literaturii culte, existând totuși câteva articole care analizează numele proprii din proverbe și expresii populare, din strigături sau din balade.

O categorie specială de nume proprii sunt cele din expresiile livrești. Acestea nu au nicio legătură cu numele personajelor sau cu locul acțiunii. Rolul lor în text este de a scoate în evidență erudiția personajului, în fond, erudiția scriitorului și de a crea o punte de legătură cu cititorul,

¹ Mariana Istrate, *Numele propriu în textul narativ*, Cluj, Ed. Napoca-Star, 2000, p. 15.

căruia îi sunt cunoscute, expresiile funcționând ca al doilea termen dintr-o comparație.

Fără a avea pretenția exhaustivității, vom încerca să prezentăm studiile și articolele de onomastică literară, grupându-le după tematica abordată.

La o serie de probleme teoretice cu caracter general caută răspunsuri Augustin Pop (*Obiectivele onomasticii literare* în SO, V, 1990, p. 400-408), Ovidiu Papadima (*Numele personajelor literare, funcție stilistică și emblemă morală*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XXIX, 1980, nr. 4, p. 593-596), Onufrie Vințeler (*Cu privire la studiul onomasticii operelor literare* în SO, 1981, 2, p. 223-232), Carmen Vlad, Emma Tămâian (*Numele propriu în dimensiunea sintactică a textului poetic*, în CL, XXXV, 1990, nr. 2, p. 153-159), I. Funeriu (*Numele proprii din punct de vedere prozodic*, în SO, I, 1976, 92-101), E. Lucaci (*Considerații cu privire la numele proprii în literatura pentru copii, rusă și română*, în AUB, seria Limbi slave, XIX, 1970, p. 151-157) și Mihaela Lungu (*Relații de denumire cu privire la antroponomia literară*, comunicare susținută la Cluj la Consfătuirea de Onomastică din 1972).

O altă categorie de articole de onomastică literară vizează în mod precis antroponimele și toponimele care apar în anumite opere ale câtorva dintre scriitorii români. Tabloul cercetărilor de onomastică literară românească, structurat după apartenența la gen, se prezintă astfel:

- Pentru genul epic: **Ioan Budai-Deleanu**: L. Șerdeanu, *Numele de persoane în Țiganiada lui I. Budai-Deleanu* (LR, V, 1956, nr. 1, p. 52-58); Olimpia Berca, *Stilistica antroponimelor în Țiganiada* (SCL, XXXVII, 1986, nr. 5, p. 400-407); **Nicolae Bălcescu**: Al. Cristureanu, *Onomastica operei României sub Mihai Voievod Viteazul (Studii despre Nicolae Bălcescu*, București, 1969, p. 167-172); **Costache Negruzzi**: Al. Cristureanu, *Imagini livrești formate de la nume proprii în opera lui Costache Negruzzi* (în LL, 1969, 21, p. 151-157); **Ion Creangă**: Constantin Boroianu, *Semnificația antroponimului Harap Alb* (în LL, IX, 1965, p. 369-376), reluat fragmentar în *Ion Creangă. Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografic de C. Ciopraga*, (București, 1977, p. 84-92); Ion A. Florea, *Onomastica humuleșteană* (în „Cronica”, nr. 23, 1990, p. 8); **I. L. Caragiale**: G. I. Tohăneanu, *Lefter Popescu* (în „Orient latin” serie nouă, XIII, 2008, nr. 1, p. 10-11); **Ion Agârbiceanu**: Al. Cristureanu, *Din onomastica operei [lui Ion Agârbiceanu]* (în „Tribuna”, XXVI, 1982, nr. 36, p. 10); **Mihail Sadoveanu**: Victoria Moldovan, *Relația nume – personaj în opera sadoveniană* (în SO, V, 1990, p. 364-373), Marcela Lozbă, *Nume de locuri în opera lui M. Sadoveanu* (în AUI, XXIV, 1978, e., p.63-68); C. Dumitru, *Numele proprii în opera lui Sadoveanu* (în „Buletin Științific Studentesc” București, 1972, p. 99-111),

G. Istrate, *Numele de oameni în opera lui Mihail Sadoveanu* (în „Cronica”, V, 1970, p. 11), Pompiliu Marcea, *Numele proprii în opera lui Sadoveanu* (în „Luceafărul”, XIX, 1976, nr. 29, p. 3), *Lumea operei lui Sadoveanu* (București, Editura Eminescu, 1976), *Umanitatea sadoveniană de la A la Z* (București, Editura Eminescu, 1977), Cora Chircă, *Termeni entopici în opera lui Sadoveanu* (în „Buletinul Științific”, 1981, Pitești, p. 121-127); **Liviu Rebreanu**: Mariana Istrate, *Din onomastica romanului Ion*, de Liviu Rebreanu (în SO, V, 1990, p. 346-355); Elena Sandu, *O abordare sociolingvistică a desemnării personajelor în romanul social cu aplicație la Ion de Liviu Rebreanu* (în LR, XXXVI, 1987, nr. 1, p. 56-63); Gheorghe Popovici, *Semnificația numelor proprii în opera lui Liviu Rebreanu* (în „Cercetări de limbă și literatură”, Sibiu, 1981, nr. 1, p. 45-50); **Mateiu Caragiale**: Al. Cristureanu, *Observații asupra numelor de persoană din Craii de Curtea-Veche* (în StUBB, XV, 1970, nr. 1, p. 87-97); **Calistrat Hogaș**: Gr. Răcariu, *Numele proprii în opera lui Calistrat Hogaș* (în „Lucrări științifice”, V, 1971, Galați, p. 581-586); **Marin Preda**: I. T. Stan, *Onomastica romanului Marele singuratic de Marin Preda* (în SO, IV, 1987, p. 458-462); **Sorin Titel**: Olimpia Berca, *La relation titre-texte. Sur la prose de Sorin Titel* (în „Caiete de semiotică”, Timișoara, 1989); **Mircea Eliade**: Adrian Botez, *Les trois graces, Reabilitarea unui arhanghel: La țigănci de Mircea Eliade* (<http://luceafarul.wordpress.com/atitudini/recitiri/adrian-botez-les-trois-graces/>); Sabina Fânaru, *Numele proprii în nuvela În curte la Dionis* (în LL, II, 1994, p. 74); **D. R. Popescu**: Mirela Marin, *Onomastica personajelor lui D. R. Popescu* (<http://convorbiri-literare.dntis.ro/MIRELAMARINIul.html>); **Marian Popa**: Elena Lința, *Realitate și ficțiune în onomastică* (în LR, XXXII, 1983, nr. 2, p. 129-135), **Mircea Horia Simionescu**: Gheorghe Crăciun, *How to do Characters with words* (<http://www.observatorcultural.ro/informatiarticol.phtml>); **Fănuș Neagu**, I. T. Stan, *Onomastica în romanul Îngerul a strigat de Fănuș Neagu* (în SO, III, 1982, p. 330-350); **Mircea Nedelciu**: Gheorghe Crăciun, *Meteorologie, arheologie și presiune subacvatică* (<http://www.observatorcultural.ro/informatiarticol>).

▪ Pentru genul liric: **Mihai Eminescu**: G. I. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană* (București, 1965, p. 113-115); Ștefan Badea, *Numele proprii eminesciene. Observații prozodice și stilistice* (în SCL, XXXVIII, 1987, nr. 5, p. 420-433); Idem, *Numele proprii din poezia lui Mihai Eminescu. Observații stilistice* (în LR, XXIV, 1975, nr. 5, p. 437-448); Idem, *Relația dintre poezie și titlu la Mihai Eminescu* (în LR, XXVII, 1972, nr. 173-183), Idem, *Semnificația numelor proprii eminesciene* (București, Albatros, 1990); Rodica Marian, *Numele proprii în Luceafărul lui Mihai Eminescu* (în SO, IV, 1987, p. 446-457); Viorica Florea, *Nume proprii în opera literară a lui Mihai Eminescu* (în LR, XXIII, 1974, nr. 5,

p. 403-408); **George Coșbuc**: V. Iancu, *Numele proprii în poezia lui Coșbuc* (în SMO, 1969, 45-50); Al. Cristureanu, *Contribuții la studierea onomasticii operei lui G. Coșbuc (Studii despre Coșbuc, Cluj, 1966, p. 277-293)*; **Octavian Goga**: Mircea Goga, *Les noms propres dans la poésie lyrique d'Octavian Goga* (în StUBB, XXXII, 1987, nr. 2, p. 43-49); **Marin Sorescu**: Marica Pietreanu, *Probleme de onomastică literară. Cu privire la poezia lui Marin Sorescu* (în SO, V, 1980, p. 382-399); **Ion Barbu**: Augustin Pop, *Numele proprii în poezia lui Ion Barbu* (în SO, III, 1982, p. 275-289).

Pentru dramaturgie: **I. L. Caragiale**: Garabet Ibrăileanu, *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale* (în „Viața Românească”, nr. 12, 1926, reluat în *Studii literare*, București, Cartea Românească, 1930; *Pagini alese*, II, București, ESPLA, 1956, p. 186-201; *Opere* 3, București, Ed. Minerva, 1976, p. 246-258, *Studii literare*, Iași, Ed. Junimea, 1986, p. 211-223); Al. Cristureanu, *Onomastică și comedie* (în „Tribuna”, 1990, nr. 35, p. 4); **Vasile Alecsandri**: Daiana Felecan, *La signification des noms propres dans les oeuvres des premiers dramaturges roumains de la première moitié du XIXe siècle (Actes du XXI ème Congrès International de Sciences Onomastiques, vol. I, Uppsala, 2005)*.

- Literatură populară: Al. Cristureanu, *Valori stilistice ale numelor unor personaje din basme* („Studii de stilistică, poetică și semiotică”, Cluj-Napoca, I, 1980, p. 60-67); V. M. Ungureanu, *Antroponimia în poezia populară românească* (în SO, I, 1976, p. 27-34); Idem, *Toponime în expresii și proverbe* (în SO, III, 1982, p. 351-364); Idem, *Antroponime în expresii și proverbe* (SO, III, 1982, p. 202-205); Ion Filipciuc, *Numele și groapa lui Toma Alimoș* („Minerva”, 1990, 5, p. 3); Alla Vințeler, *Onomastica folclorului lipovenesc* (în StUBB, 1974, 1, p. 125-133); Petru Dunca, Ștefan Vișovan, *Din antroponimia folclorului maramureșean* (în SO, IV, 1987, p. 428-437); Ștefan Vișovan, *Din onomastica folclorului maramureșean* (în SO, III, 1982, p. 378-388); Tatiana Malița, Edith Tauberg, *Antroponimizarea zoonimelor în basmele populare rusești* (în „Culegere de referate”, Institutul Politehnic, București, 1973, p. 76-78); Malița Tatiana, *Observații asupra numelor de persoane din basmele rusești* (în „Sesiunea științifică a cadrelor didactice”, Institutul de Construcții, București, 1976, p. 225-233).

- Adăugăm două volume dedicate onomasticii literare: Mariana Istrate, *Numele propriu în textul narativ, aspecte ale onomasticii literare* (Cluj, Ed. Napoca-Star, 200), Norbert A. Poruciu, *The status of anthroponyms in 20th century romanian and english fiction* (Iași, Casa Editorială Demiurg, 2005).

O primă constatare care se impune e aceea că cercetările de onomastică literară nu au urmat o linie directoare, fiecare dintre autorii

studiilor de onomastică literară alegând scriitorul care i s-a părut mai accesibil sau mai interesant în ceea ce privește materialul onomastic. Astfel, constatăm că uneori mai mulți lingviști analizează aceeași operă (L. Șerdeanu și Olimpia Berca, *Țiganiada*) sau lucrările aceluiași autor (Victoria Moldovan, Marcela Lozbă, C. Dumitru, G. Istrate, Pompiliu Marcea cercetează numele de locuri sau numele personajelor din operele sadoveniene).

O altă observație este că fiecare articol acordă importanță diferită aspectelor de onomastică literară, unele dintre acestea, mai puțin inspirate, se reduc doar la inventarierea numelor proprii cu citate semnificative pentru a arăta cui aparțin numele și ce calitate au personajele respective (de exemplu, I. T. Stan, după o scurtă introducere, practic, face doar un inventar al numelor din romanele *Îngerul a strigat* și *Marele singuratic*, clasificându-le în două serii: toponime cu subdiviziunile cunoscute, macrotoponime și microtoponime, și antroponime, subclasificate după origine, informația suplimentară pe care o aduc și după elementele componente).

Remarcăm, de asemenea, că articolele lui V. Iancu, Mircea Goga și Ștefan Badea (1975), au o structură asemănătoare, aspect motivat de ultimii doi prin necesitatea de a puncta aceeași problemă la cei trei poeți români: George Coșbuc, Mihai Eminescu și Octavian Goga, în vederea unor eventuale studii comparative. Astfel, cei trei fac mai întâi o statistică a numelor proprii, indicând numărul acestora, proporția pe care o reprezintă ele din totalul cuvintelor folosite de autor, numărul ocurențelor, eventualele variante și motivarea lor, lista celor mai frecvente 10 nume proprii. Cea de-a doua parte a studiului e dedicată problemelor de fonologie și gramatică, cele trei studii încheindu-se cu observații de ordin stilistic despre originea numelor, scopul folosirii acestora, tipologia și trecerea lor din clasa numelor comune în cea a numelor proprii prin scrierea cu majusculă sau, invers, prin adăugarea articolului nehotărât cu rol de generalizare ori prin crearea unor forme de plural cu același scop. Ulterior (în alte articole), Ștefan Badea va reveni cu informații suplimentare, arătând că la Eminescu numele proprii se găsesc, de regulă, la final de vers, în poziție accentuată și că uneori există corespondențe semantice între numele propriu și cuvântul cu care rimează, ceea ce îl face pe autor să vorbească despre o funcție stilistică a rimei.

Dacă stabilirea numărului de ocurențe pe care un nume le are într-o operă și procentul pe care îl reprezintă numele proprii din totalul cuvintelor folosite de autor este posibil de aflat, deși cu mare trudă, pentru opera în versuri, în proză și dramaturgie acest lucru se dovedește extrem de dificil și, la urma urmei, irelevant. De aceea, autorii studiilor de onomastică a prozei se mulțumesc să inventarieze, acolo unde este posibil, variantele pe

care le-a folosit prozatorul înainte de redactarea finală. Astfel, grație lui Niculae Gheran² și Valeriei Dumitrescu, Mariana Istrate notează și analizează variantele pe care Liviu Rebreanu le-a folosit pentru a-și numi personajele³: *Dumitru Zănoagă, Ion Zănoagă, Ion Pinte*, în final, *Ion Pop al Glanetașului; Alexandru Vărgariu, Paul Baci*, apoi, *Vasile Baci* etc., notând și mărturiile scriitorului despre numele folosite.

La fel va proceda și Victoria Moldovan când analizează numele personajelor din opera lui Sadoveanu, consemnând și ea reflecțiile scriitorului despre numele folosite, arătând de unde și-a luat Sadoveanu numele pentru personajele sale. Autoarea va extrage și câteva citate semnificative în care personajele fac observații despre numele proprii, remarcând că Sadoveanu manifestă un interes deosebit pentru tot ce are legătură cu numele propriu. Același lucru îl constată și Marcela Lozbă, care demonstrează că Sadoveanu e interesat de numele de locuri deosebite, care trimit la întâmplări din vechime. În călătoriile sale, autorul a notat o serie de nume sonore, pe care mai târziu le-a folosit în operă. Pentru unele a creat întâmplări care să le justifice, iar față de semnificația altora s-a îndoit. Specific la Sadoveanu e surprinderea unor practici străvechi de acordarea a numelui sau de schimbare a lui în scopul influențării destinului, «păcălirii» unei boli și vindecării miraculoase, ca în romanul *Baltagul* (Lui Nechifor Lipan, numele adevărat și tainic i-a fost schimbat la vârsta de patru ani, din Gheorghiiță în Nechifor, pentru „ca să nu-l mai cunoască bolile și moartea”, dar fiul lui îl va moșteni, numindu-se Gheorghiiță).

Trebuie să adăugăm că practica atribuirii numelor, de unde și cum le selectează, dacă le menține sau nu din etapa de creație până în etapa finală, variantele cu care un personaj a fost numit și încercarea de motivare a formei finale, eventual, motivarea autorului sau a personajelor e reperabilă într-o măsură mai mică sau mai mare și în studiile altor autori, doar că pentru o informație completă și complexă e nevoie de o serie de documente din „laboratorul de creație” al scriitorului și că, în multe cazuri, aceste documente s-au pierdut sau nu au fost păstrate. Acest lucru arată că prozatorii sunt interesați de semnificația numelor și de legătura dintre semnificat și semnificat, majoritatea autorilor de studii constatând că scriitorii caută nume sonore atât pentru a denumi locurile în care se petrece acțiunea, cât și pentru a-și boteza personajele cu nume cât mai expresive, urmărind să fie o concordanță între ceea ce exprimă numele propriu și

² Vezi Liviu Rebreanu, *Opere*, 4 [Text ales și stabilit, note, comentarii și variante editoriale de Niculae Gheran. *Addenda* și variante manuscrise de Valeria Dumitrescu], București, 1970.

³ Vezi și Tiberiu Rebreanu, *Prototipuri de personaje din romanul Ion*, în „Steaua”, XI, 1960, nr. 12, p. 72-91.

caracterul acestora. Asupra acestui procedeu atrag atenția Lidia Șerdeanu și Olimpia Berca, arătând că în *Țiganiada* există două categorii de personaje numite diferit: eroii poemului, cei care iau parte la acțiune și comentarii acțiunii. Olimpia Berca remarcă un lucru interesant și anume faptul că funcția personajelor din text le determină acestora numele. Acest lucru o face pe autoare să vorbească de un *uzaj poetic* al numelor și de un *uzaj dramatic* al acestora. Eroii poemei au nume din antroponimia curentă și, atunci când numele nu aduce o informație suplimentară despre purtător, ca în cazul lui *Vlad*, acesta păstrează doar funcția de desemnare. În aceste situații se întâmplă frecvent să-i fie adăugat numelui un determinant sau să se facă în text un comentariu despre purtător. O serie de nume însă purtate de țigani se comportă ca semne motivate la nivel sonor și semantic; unele, prin repetiția unui sunet au aspect onomatopeic, altele pot fi ușor asociate cu alte cuvinte purtătoare de sens. Din punct de vedere semantic, acestea aduc informații despre aspectul fizic, trăsături morale, vârstă, statut social, toate arătând caracteristici ale gloatei țigănești. Există o serie de porecle metafore, iar alte porecle provin de la nume de plante sau de animale, creând senzația de caricatural. Așa cum remarcă autoarea, în acest caz, numele suplinește ce nu realizează eposul. Comparându-l pe Ioan Budai-Deleanu cu Vasile Alecsandri, Lidia Șerdeanu arată că în ceea ce privește tehnica numirii personajelor, scriitorul ardelean îi este superior. Deși cei doi folosesc nume transparente, care funcționează ca o etichetă, Budai-Deleanu le nuanțează, opacizându-le (fiindcă le derivă cu sufixe specifice epocii de la teme grecești sau latinești, scoțând în evidență în acest fel tendința intelectualilor de a purta alte nume decât cele vulgare, la modă fiind, în epocă, cele de origine greacă).

Discuții legate de numele transparente sau de asocieri nefortuite dintre numele personajelor și caracterul lor, precum și efectele comice, ironice care derivă din aceste apropieri găsim și la Daiana Felecan, care constată că procedeu de reducere a personajului la o simplă trăsătură de caracter exprimată prin numele propriu este frecvent la dramaturgii din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În ce ne privește, considerăm că este un procedeu universal, care caracterizează etapa de început a literaturii unui popor.

Sentimentele cititorului față de personaje pot fi influențate prin nume expresive stilistic. O serie de observații stilistice face Al. Cristureanu în legătură cu numele personajelor lui Mateiu Caragiale. Acesta arată că scriitorul nu este indiferent la sensul inițial pe care l-a avut numele propriu și că, deși nu mai e transparent, o serie de determinanți ai numelui care apar în context nu fac decât să reia sensul etimologic. Totuși, uneori Al. Cristureanu nu e departe de a propune etimologii populare (vezi *Pirgu*, pe care, deși conștient că nu îl poate justifica corespunzător, îl apropie de

Pîrci). Al. Cristureanu are meritul de a se referi la titlu, pe care îl explică în raport cu conținutul romanului. Ample observații în legătură cu numele textelor fac și lingviștii care abordează onomastica poeziei (vezi, în acest sens, Marica Pietreanu).

Definirea unui topos, prin plasarea acțiunii într-un spațiu familiar cititorului, datorită folosirii unor toponime cunoscute, reperabile în realitate duce la impresia de precizie și autentic, impresie accentuată de folosirea numărului mare de microtoponime. Aceasta este o caracteristică a prozatorilor realiști, care surprinde cititorul poeziei lui Marin Sorescu. Folosind peste 1000 de antroponime, după cum afirmă Marica Pietreanu în studiul citat, Marin Sorescu evocă în ciclul *La liliaci* o mulțime de persoane din satul natal, ale căror nume sunt extrem de expresive. Pe lângă valoarea gnoseologică, aceste nume frapează cititorul prin sonoritatea lor. Sunt nume autentice care reflectă sistemul popular de denominație. Sensul celor peste 50 de porecle se dezvăluie cititorului fie prin intervenția unui personaj care lămurește enigma, fie din context.

În opoziție cu scriitorii realiști, care preferă numele autentice sau reperabile, Elena Lința îl include pe Marin Popa, care preferă numele inventate. Acesta folosește în romanul fantastic *Podul aerian* un număr extrem de mare de nume de familie nereperabile în inventarul onomastic, obținute prin derivare cu sufixe pentru a da impresia că acestea există și în realitate. Autorul mizează în acest caz pe o obișnuință a cititorului în receptarea numelor proprii.

În concluzie, constatăm că numele proprii din operele literare i-au interesat pe lingviști, care le-au studiat din diverse perspective, fără să existe o unitate între aceste abordări și fără a epuiza subiectul, operele literare rămânând un câmp deschis cercetărilor de onomastică literară.

CONSIDERATIONS SUR QUELQUES ETUDES D'ONOMASTIQUE LITTERAIRE ROUMAINE (Résumé)

L'onomastique littéraire roumaine s'est enrichie pendant la deuxième moitié du XX-ème siècle de plusieurs études qui ont essayé à surprendre les caractéristiques des noms propres utilisés par les écrivains. Sans être exhaustifs, nous avons essayé en début de l'article de répertorier les études d'onomastique littéraire roumaine. Dans la deuxième partie nous avons synthétisé les principales remarques que les linguistes ont faites quant à la spécificité des noms propres utilisés par certains écrivains.